

جامعه‌شناسی سیاسی

نقش نیروهای اجتماعی در زندگی سیاسی

دکتر حسین بشیریه

پشیریه، حسین، ۱۳۳۲ -

جامعه‌شناسی سیاسی: نقش نیروهای اجتماعی در زندگی
سیاسی / حسین پشیریه. - [ریایش ۲]. - تهران: نشری، ۱۳۷۴.
۳۵۲ ص؛ جدول، نمودار

ISBN 978-964-312-183-9

کتابنامه: ص. [۳۴۵ - ۳۴۶] همچنین به صورت زیرنویس.
چاپ بیست و هجارت: ۱۳۹۴.

۱. جامعه‌شناسی سیاسی. الف. عنوان.

۲۰۶/۲ JA ۷۶/۵ ب/۲
۱۳۷۴

۷۴-۷۷۳۶ م

کتابخانه ملی ایران

قیمت: ۱۶۰۰۰ تومان

جامعه‌شناسی سیاسی
(نقش نیروهای اجتماعی در زندگی سیاسی)

حسین بشیریه

چاپ بیست و چهارم تهران، ۱۳۹۴

تعداد ۲۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی پاکتر

چاپ اکسیر

تمامی حقوق این اثر محفوظ است. تکثیر یا تولید مجدد آن کلاً و جزوأ،
به هر صورت (چاپ، فتوکپی، صوت، تصویر و انتشار الکترونیکی)
بدون اجازه مکتوب ناشر منوع است.

شابک ۹ ۱۸۲ ۳۱۲ ۶۷۸

www.nashreney.com

فهرست مطالب

دیباچه ۱۳

گفتار نخست

۱۷	۱. پیشته، سرشت و خاستگاه جامعه‌شناسی سیاسی .....
۲۲	۲. شجره‌نامه علمی جامعه‌شناسی سیاسی و سرچشمه‌های فکری آن .....

گفتار دوم: چارچوبهای نظری در جامعه‌شناسی سیاسی

۲۹	پیشگفتار .....
۳۰	۱. الگوی اولیه جامعه‌شناسی سیاسی در اندیشه مارکس .....
۳۲	سه تعبیر ساختاری از رابطه زیرینا و روینا .....
۳۶	انحراف ساختاری در تفسیر زیرینا و روینا .....
۳۷	طبقات اجتماعی و دولت .....
۴۱	مجاری پیوند دولت و طبقات اجتماعی .....
۴۴	چند نظر درباره ابزار گونگی یا استقلال نسبی دولت سرمایه‌داری مدرن .....
۴۴	رالف میلیبند .....
۴۶	نیکوس پولانیا .....
۴۸	کلاوس اووه .....
۵۲	۲. چارچوب کلی جامعه‌شناسی سیاسی ویر .....
۵۲	پیشگفتار .....
۵۷	الگوی خاص جامعه‌شناسی سیاسی ویر .....
۶۰	سیاست و سلطه سنتی .....
۶۱	سیاست و سلطه بوروکراتیک .....
۶۱	سیاست و سلطه کاربزمایی .....

۶۴	ارزیابی
۶۵	۳ پلورالیسم یا تکثر منابع قدرت اجتماعی
۶۵	کلیات
۶۹	البیتیسم
۷۲	نقد نظریه پاره‌ته تو به عنوان الگوی جامعه‌شناسی سیاسی
۷۴	الگوی تکثر منابع و گروههای قدرت
۷۷	نقد و بررسی
۸۰	الگوی فرعی کورپوراتیسم
۸۴	۴. نظریه اصلاح کارکرد و رابطه نظام اجتماعی و نظام سیاسی
۸۵	نظریات تالکوت پارسونز
۸۸	نظریات مکمل
۸۹	گرایش‌های متأخر در اصلاح کارکرد
۹۰	نقد و ارزیابی
۹۱	جمع‌بندی

گفتار سوم، شکافهای اجتماعی، نیروهای اجتماعی و زندگی سیاسی

۹۵	پیشگفتار
۹۹	۱. شکافهای اجتماعی
۱۰۷	۲. نیروهای اجتماعی
۱۰۹	جامعه‌شناسی سیاسی در سطح خرد و کلان
۱۱۱	شیوه‌ها و اشکال عمل نیروهای اجتماعی
۱۱۵	عوامل مؤثر بر توانایی نیروها و گروههای اجتماعی
۱۱۹	انواع نیروهای اجتماعی و گروههای نفوذ
۱۲۲	۳. نیروهای اجتماعی و احزاب سیاسی

گفتار چهارم، نقش نیروهای اجتماعی در زندگی سیاسی

۱۲۷	پیشگفتار: دولت و صورتبندی نیروهای اجتماعی
۱۲۸	۱. وحدت و تشکل طبقه سرمایه‌دار
۱۳۱	۲. وحدت و قدرت طبقه کارگر
۱۳۲	۳. میزان قدرت و نفوذ طبقات مقابل سرمایه‌داری
۱۳۳	۴. جهت‌گیری شیوه‌ها و گروههای غیرطبقاتی
۱۳۴	- همبستگی و همسوئی طبقات و شیوه‌های اجتماعی

۱۳۴	..... رابطه طبقات و شئون اجتماعی
۱۳۶	..... استقلال نسبی دولت
۱۳۷	..... بنیاد نظری جامعه‌شناسی سیاسی: جمع‌بندی
۱۴۳	۱. نقش طبقه سرمایه‌دار در قدرت سیاسی
۱۴۴	..... مفهوم و ریشه تاریخی بورژوازی
۱۴۸	..... قدرت سیاسی طبقه سرمایه‌دار
۱۴۸	..... انگلستان
۱۵۱	..... آلمان (غربی)
۱۵۲	..... ایالات متحده آمریکا
۱۵۴	..... ژاپن
۱۵۵	..... ایران
۱۵۹	۲. مدیران و قدرت سیاسی
۱۶۳	۳. نقش خردمند بورژوازی در سیاست
۱۷۱	۴. جنبشها و سازمانهای کارگری
۱۷۱	..... پیشگفتار
۱۷۴	..... تاریخ جنبش کارگری
۱۷۵	..... اتحادیه‌های کارگری
۱۷۷	..... جنبش و سازمانهای کارگری در انگلستان
۱۸۰	..... جنبش کارگری در اروپای قاره‌ای
۱۸۳	..... آلمان
۱۸۴	..... فرانسه
۱۸۶	..... ایتالیا
۱۸۷	..... اسپانیا
۱۸۸	..... جنبش کارگری در ایالات متحده آمریکا
۱۸۸	..... جنبش کارگری در روسیه و اروپای شرقی
۱۹۰	..... جنبش کارگری در آفریقا
۱۹۱	..... جنبش کارگری در ایران
۱۹۳	..... جمع‌بندی
۱۹۴	۵. نقش اشرافیت و زمینداران در سیاست
۱۹۴	..... نظریه و تاریخ
۲۰۰	..... نقش الیگارشی زمیندار در سیاست کشورهای آمریکای لاتین
۲۰۰	..... اشرافیت زمیندار در ایران

۲۰۶	عنقش دهقانان در زندگی سیاسی
۲۰۶	دهقانان در تاریخ اروپا
۲۱۱	نقش دهقانان در زندگی سیاسی برخی کشورهای اروپایی
۲۱۴	نقش سیاسی دهقانان در کشورهای آسیایی
۲۱۷	نقش سیاسی دهقانان در آمریکای لاتین
۲۱۸	نقش سیاسی دهقانان در ایران
۲۲۱	۷. روحانیون، مذهب و سیاست
۲۲۱	پیشگفتار
۲۲۳	نظریه‌های مذهب
۲۲۷	داعیه سیاسی مذاهب
۲۲۸	مسيحيت
۲۳۱	مذهب بودا
۲۳۲	مذهب یهود
۲۳۳	اسلام
۲۳۵	مذهب و سیاست در غرب
۲۳۸	مذهب و سیاست در آمریکای لاتین
۲۳۹	مذهب و سیاست در برخی از کشورهای اسلامی
۲۴۱	مذهب و سیاست در ایران
۲۴۷	۸. روشنفکران و سیاست
۲۴۷	ماهیت و علایق اجتماعی روشنفکران
۲۵۳	نقش روشنفکران در سیاست
۲۵۳	۱. نقد نظام سیاسی
۲۵۵	۲. مشارکت روشنفکران در زندگی سیاسی
۲۵۶	۳. کناره‌گیری از سیاست
۲۵۷	نقش روشنفکران در ایران
۲۶۰	دانشجویان و جنبش دانشجویی
۲۶۲	۹. ارتش و سیاست
۲۶۲	پیشگفتار
۲۶۳	پیشینه تاریخی ارتش
۲۶۵	میلیتاریسم: «ارتشی» شدن جامعه و سیاست
۲۶۸	مباحث نظری
۲۶۹	جامعه‌شناسی سیاسی مداخله ارتش در سیاست

فهرست مطالب ۱۱

۲۶۹	تواناییهای سیاسی سازمانهای نظامی
۲۷۰	انگیزهای دخالت ارتش در سیاست
۲۷۱	علایق منطقه‌ای
۲۷۲	سطوح گوناگون مداخله ارتش در سیاست
۲۷۴	ارتش و سیاست در ایران
۲۷۹	۱۰. نقش اقوام و اقلیتهای قومی در سیاست
۲۷۹	قوم و نژاد
۲۸۳	اقلیتهای قومی در اروپای غربی
۲۸۴	ایلات و عشایر و اقوام در ایران
۲۸۷	نقش سیاسی اقوام و قبایل در افغانستان
۲۸۹	۱۱. نقش زنان در زندگی سیاسی
۲۹۰	پیشینه تاریخی
۲۹۲	الگوهای رفتار سیاسی زنان
۲۹۲	پیروی زنان از شوهران خود در رفتار سیاسی
۲۹۳	محافظه کاری زنان از نظر سیاسی
۲۹۴	سنت‌گرایی زنان
۲۹۵	سیاست‌گریزی زنان

گفتار پنجم. پایگاه اجتماعی دولتها و انواع رژیمهای سیاسی

۲۹۷	پیشگفتار
۲۹۸	۱. پایگاههای اجتماعی رژیمهای سیاسی
۲۹۸	معیارهای جامعه‌شناسی طبقه‌بندی رژیمهای سیاسی
۳۰۱	رژیمهای دموکراتیک راستگرا و سیر تحول دولت در غرب
۳۰۴	نظامهای محافظه کار سنتی
۳۰۶	نظامهای لیبرال
۳۰۹	لیبرال دموکراسی
۳۱۱	دموکراسی اجتماعی و دولت رفاهی
۳۱۲	بحran سرمایه‌داری و تکوین نئولیبرالیسم
۳۱۴	رژیمهای راست اقتدار طلب
۳۱۵	ویژگیها و زمینه‌های اجتماعی جنبش‌های فاشیستی
۳۱۹	دولت فاشیستی

۲۲۱	موارد تاریخی
۲۲۵	رژیمهای چپگرا
۲۲۸	۲. انواع «جامعه سیاسی»: رابطه دولت با جامعه مدنی و تودهها
۲۲۸	بیشگفتار
۲۲۹	جامعه مدنی
۲۳۲	جامعه توده‌ای
۲۳۴	تئوریهای جامعه توده‌ای
۲۲۸	انواع جوامع سیاسی
۲۲۸	جامعه سیاسی تکنگرا
۲۲۹	جامعه سیاسی بسته سنتی
۲۴۰	جامعه سیاسی نیمه سنتی غیرتوده‌ای
۲۴۱	جامعه سیاسی بسته توده‌ای
۲۴۲	جامعه سیاسی سرکوبگر غیرتوده‌ای
۲۴۲	جامعه سیاسی سرکوبگر توده‌ای
۲۶۵	کتابنامه: گزیده منابع انگلیسی
۲۴۷	فهرست اعلام

دیباچه

انسانها خود تاریخ خویش را می‌سازند اما نه بهشیوهای که دلخواه آنهاست و نه تحت شرایطی که خود برگزیده‌اند.

سیاست مشغله‌ای یک‌نفره و یک‌جانبه نیست؛ بازی سیاست نیازمند دوستان و دشمنان است. هر جامعه سیاسی مرکب از گروهها و نیروهایی است که کم‌ویش در زندگی سیاسی نقش دارند. دولت خود در همه جا از گروههای اجتماعی تشكیل شده است و بر پشتیبانی گروهها و نیروهای خاصی تکیه می‌کند. با دست به‌دست شدن قدرت دولتی در میان نیروهای اجتماعی سرشت و گرایش ایدئولوژیک رژیمها سیاسی دگرگون می‌شود. موضوع اصلی جامعه‌شناسی سیاسی بررسی روابط مقابل میان قدرت دولتی و نیروهای اجتماعی است. نیروهای اجتماعی ممکن است در مقابل ساخت قدرت پاixزند و یا در آن شرکت و اعمال نفوذ کنند و یا دچار انفعال سیاسی شوند. از سوی دیگر دولتها ممکن است نیروهای اجتماعی خارج از عرصه قدرت را سرکوب کنند، با در خانه قدرت راه دهنده و یا بسیج کنند. دولت نیز خود به عنوان مهمترین نهاد سیاسی از نظر اجتماعی معلق در هوا نیست بلکه در متن شبکه پیچیده‌ای از منافع و علایق اجتماعی قرار دارد و نمی‌توان بدون شناخت این منافع و علایق، سرشت آن را بدستی فهم کرد. دولت گرچه عالیترین مظہر قدرت سیاسی است لیکن خود فارغ از سلطه نیروهای اجتماعی نیست. دولت هم عرصه کشمکش نیروهای اجتماعی و هم مظہر سلطه بخشی از آنها بر بخشها دیگر است. دولتها گرچه کار ویژه‌های عمومی انجام می‌دهند اما چهره‌ای خصوصی هم دارند. به طور کلی دولتها دارای چهار پایه یا چهره متفاوت هستند: یکی پایه اجبار و چهره اجبارآمیز، دوم پایه عقیدتی و چهره ایدئولوژیک، سوم چهره عمومی یا تأمین خدمات و کار ویژه‌های عمومی و چهارم پایه منافع مادی یا چهره خصوصی. داشتن حداقلی از این پایه‌ها و کار ویژه‌ها برای همه رژیمها سیاسی ضروری است. حکومتی که توان اعمال زور را از دست بدهد و دستگاههای سرکوب آن ضعیف شوند، حکومتی نایابدار خواهد بود. معمولاً مخالفان و دشمنان رژیمها سیاسی با چهره اجبارآمیز آنها آشنا هستند. گرچه سلطه و زور مهمترین عنصر جامعه سیاسی است لیکن حکومتها نیازمند جلب حمایت و رضایت مردم نیز هستند تا قدرت خویش را مشروع

جلوه دهند. وقتی اطاعت و تابعیت مردم از حکومت مبتنی بر دلایل و اصول کلی و اخلاقی باشد قدرت و اجبار دولتی با سهولت بیشتری پذیرفته می‌شود. ترغیب مردم به پذیرش قدرت در قالب عقاید و افسانه‌ها و ایدئولوژیها یکی از مبانی و چهره‌های دیرین نهاد دولت به شمار می‌رود. توده‌های مردم معمولاً با چهره ایدئولوژیک دولت آشنا هستند، همچنین دولتها از دیرباز وظایف و کارویژه‌های عمومی داشته‌اند. دفاع در مقابل حملات خارجی، حل منازعات داخلی، انجام خدمات عام المنفعه و تأمین دستگاهی برای داوری و دادرسی و دادگستری از دیرینه‌ترین وجوده نهاد دولت است. اما مهمترین وجهی که مورد بررسی جامعه‌شناسی سیاسی است چهره خصوصی دولت و رابطه قدرت دولتی با منافع گروهها و نیروهای اجتماعی است. گرچه ممکن است تحت تأثیر بحرانها و شرایط بحرانی پایه قدرت و چهره دولت دگرگون شود و حکومتها گرایش بیشتری به اجبار و سربوب یا تبلیغ ایدئولوژی و یا تأمین رفاه اقتصادی پیدا کنند، لیکن ساخت قدرت هیچگاه از منافع گروههای خصوصی استقلال کامل حاصل نمی‌کند. معمولاً صاحبان مال و مکتب بیشتر با چهره خصوصی دولتها آشنا هستند. در این کتاب ما وظیفه اصلی جامعه‌شناسی سیاسی را به بررسی روابط میان قدرت دولتی و گروهها و نیروهای اجتماعی محدود کرده‌ایم تا «دیسیلین» جامعه‌شناسی سیاسی به معنی دقیق آن از دیگر شاخه‌های علوم سیاسی به روشنی متمایز گردد. چنین برداشتی از جامعه‌شناسی سیاسی شناخت زندگی سیاسی به مفهوم انضمامی و اهمه جانبه آن را ممکن می‌سازد. زندگی سیاسی مجموعه روابط پویایی است که میان کل اجزاء جامعه برقرار است. بررسی روابط میان ساخت اقتصادی، ساخت اجتماعی و ساخت سیاسی به این معنا موضوع اصلی جامعه‌شناسی سیاسی است. این برداشت عینی و انضمامی از زندگی سیاسی در مقابل برداشتهای انتزاعی گوناگونی قرار می‌گیرد که امروزه در جامعه‌شناسی سیاسی در غرب متداول شده است. برداشتهای ساختگرایانه و کارکردگرایانه با انتزاع بخششایی از واقعیت، کل حیات سیاسی را نادیده باقی می‌گذارند. همین گرایشهای انتزاعی به علاوه موجب خلط حوزه‌های مختلف جامعه‌شناسی سیاسی، روانشناسی اجتماعی، انسان‌شناسی سیاسی و جز آن شده و در نتیجه موضوعاتی مانند روند جامعه‌پذیری، ساخت خانواده، تیهای شخصیتی و کارکر ملی که ظروف عمومی عمل نیروهای اجتماعی در هر کشوری هستند، به خطاب بعنوان بخشی از حوزه جامعه‌شناسی سیاسی تلقی شده‌اند. چنین خلط مباحثی عرصه را بر کانون اصلی جامعه‌شناسی سیاسی یعنی رابطه قدرت دولتی و نیروهای اجتماعی تنگ می‌کند.

نکته دیگری که باید در دفاع از سبک برخورد این کتاب با موضوع جامعه‌شناسی سیاسی ذکر شود، برداشت تاریخی آن است. شکی نیست که تاریخ محتوای اصلی و ماده خام همه علوم اجتماعی را تشکیل می‌دهد و از ترکیب تاریخ با نظریه است که علم اجتماعی پدید می‌آید. گرایشهای صرفاً نظری و انتزاعی و غیرتاریخی در جامعه‌شناسی سیاسی میان‌نهی و کسالت‌بارند. موضوع واقعی علوم اجتماعی به طور کلی فرایند همه جانبه و انضمامی پراکسیس تاریخی است و از همین رو انسانها و نیروهای اجتماعی واقعی می‌باید نقطه عزیمت چنین علومی می‌باشند. در پرتو چنین گرایشی در این کتاب تاریخ پیدایش و تحول و عملکرد نیروهای اجتماعی مختلف مورد بررسی مفصل قرار گرفته است.

در این کتاب همچنین اشارات مفصلی به تاریخ عملکرد نیروهای اجتماعی در ایران شده است. در توجیه این اشارت مفصل تاریخی باید گفت که طبعاً در هر کشوری جامعه‌شناسان سیاسی جامعه‌شناسی سیاسی را با تأکید بر جوامع خودشان می‌نویسند تا موضوعات نظری را برای خوانندگان خود مأнос و آشنا سازند. طرح مباحث جامعه‌شناسی سیاسی نظری در ایران هم باید سرانجام زمینهٔ جامعه‌شناسی سیاسی ایران را فراهم آورد. اشارات ما به جامعه ایران به همین دلیل انجام شده است.

این کتاب در برگیرندهٔ پنج گفتار است. در گفتار اول سرشت و پیشنهاد و تاریخچه پیدایش جامعه‌شناسی سیاسی بررسی شده است. گفتار دوم در برگیرندهٔ مژوهی کلی بر الگوهای نظری جامعه‌شناسی سیاسی است. طبعاً در جامعه‌شناسی سیاسی نیز، مانند دیگر شاخه‌های علوم اجتماعی دربارهٔ حوزهٔ موضوع مطالعه و نیز ماهیت موضوع اختلاف نظر بسیار است. هدف از بررسی الگوهای نظری در گفتار دوم صرفاً بیان تاریخ نظریات در جامعه‌شناسی سیاسی نیست بلکه نقد قوت و ضعف این الگوها و همچنین تزدیک‌سازی آنها در حد امکان به یکدیگر در یک الگوی کلی تر به نحوی که موجب بروز تعارضات منطقی نگردد، موردنظر بوده است. در گفتار سوم در پرتو مباحث نظری گفتار دوم، الگویی کلی از جامعه‌شناسی سیاسی هم در سطح کلان و هم در سطح خرد عرضه شده است. در این گفتار سطح تحلیل در جامعه‌شناسی سیاسی و رابطهٔ نیروهای اجتماعی با زندگی سیاسی از لحاظ نظری بررسی شده است. در گفتار چهارم که هستهٔ اصلی این کتاب را تشکیل می‌دهد، نقش نیروهای اجتماعی عمدۀ در زندگی سیاسی بررسی شده است. گرایش اصلی در این گفتار گرایشی تاریخی است و در مورد نقش سیاسی هر نیروی اجتماعی مثالهای تاریخی از کشورهای مختلف ذکر شده است. در حالی که هدف اصلی گفتار چهارم «تجزیه» جامعه سیاسی به نیروهای تشکیل‌دهنده آن بوده است، موضوع اصلی گفتار پنجم نحوهٔ «ترکیب» این نیروها در رژیمهای سیاسی مشخص و همچنین در انواع مثالی جامعه سیاسی است. (این کتاب به تابع موضوعات و مطالب مورد نیاز در درس «جامعه‌شناسی سیاسی» که در رشته علوم سیاسی تدریس می‌شود، نوشته شده است).

* * *

در اینجا از زحمات خانم زهراء زاده‌حسین دانشجوی رشته علوم سیاسی دانشگاه تهران که دستوشه‌های این کتاب را پاکتوس کردن، صمیمانه سپاسگزاری می‌کنم.

* * *

در چاپ دوم این کتاب فهرست اعلام اضافه شده است. این فهرست توسط آقای جواد تقی‌زاده دانشجوی رشته علوم سیاسی دانشگاه تهران تهیه شده است؛ بدین وسیله از زحمات ایشان سپاسگزاری می‌کنم.